

LICZEBNIK

NUMERAL

DAS ZAHLWORT

Liczebnik – zgodnie z klasycznym ujęciem – to część mowy, która określa liczbę obiektów (ale też zdarzeń, zjawisk, właściwości itd.) lub ilość substancji, a także ich miejsce w szeregu (kolejność, następstwo) bądź wskazuje liczbę części składowych jakiegoś przedmiotu lub zbioru. Tak rozumiane liczebniki stanowią klasę wyrazów zróżnicowanych zarówno pod względem semantycznym, jak i formalnym. Dlatego tradycyjnie liczebniki dzieli się na kilka typów, do których należą liczebniki główne, zbiorowe, porządkowe, ułamkowe, wieloraki, wielokrotne i mnożne. Tę różnorodność polskich liczebników obrazuje tabela:

TYPY LICZEBNIKÓW W POLSzczyŹNIE (UJĘCIE TRADYCYJNE)

TYPES OF NUMERAL IN POLISH (TRADITIONAL VIEW)

ARTEN VON ZAHLWÖRTERN (NUMERALIEN) IM POLNISCHEN (TRADITIONELLE AUFFASSUNG)

typ liczebnika type of numeral / Art des Zahlworts	liczebnik o wartości '2' numeral for '2' / Zahlwort mit dem Wert '2'	liczebnik o wartości '3' numeral for '3' / Zahlwort mit dem Wert '3'
liczebnik główny	dwa	trzy
liczebnik zbiorowy	dwoje	troje
liczebnik porządkowy	drugi	trzeci
liczebnik wieloraki	dwojaki	trojaki
liczebnik wielokrotny	dwukrotny	trzykrotny
liczebnik mnożny	podwójny	potrójny

Poza tym w opisach gramatycznych polszczyzny wyróżnia się jeszcze liczebniki ułamkowe, tj.: *ćwierć*, *pół* i *półtora* (w ujęciu szkolnym także: *dwie trzecie*, *trzy czwarte*, *pięć ósmych* itp.), które z oczywistych względów nie mogły znaleźć się w tabeli. W dawnej polszczyźnie jednowyrazowych liczebników ułamkowych było więcej; na wzór *półtora* (daw. *półwtora*) tworzone były formy typu: *półtrzecia* '2 ½', *półczwarta* '3 ½', *półpiąta* || *półpięta* '4 ½', *półszоста* '5 ½' itd. Ponadto w obiegu były jeszcze tzw. liczebniki zespołowe, jak np. *samowtór* 'sam i ktoś drugi, czyli grupa dwuosobowa', *samotrzec* 'sam z dwiema innymi osobami, czyli we trzech / troje', *samoczwart* 'sam i jeszcze trzy inne osoby, czyli we czterech / czworo' itd. (liczebniki te spotykamy jeszcze w literaturze XIX-wiecznej; dziś ślad po tej dawnej grupie liczebników zachował się jedynie w tytule znanego ujęcia plastycznego – *Święta Anna Samotrzecia* – przedstawiającego św. Annę z dwiema towarzyszącymi jej osobami, tj. Maryją i Dzieciątkiem).

Wyodrębniane współcześnie podzbiory (typy) liczebników różnią się nie tylko pod względem znaczeniowym, ale także formalnym, tzn. przysługują im odmienne kategorie fleksyjne, co ilustruje tabela na kolejnej stronie (znak „+” oznacza, że określony typ liczebnika odmienia się przez daną kategorię, natomiast znak „-” informuje, że jest to kategoria dla tego typu klasyfikująca).

WŁAŚCIWOŚCI FORMALNE POLSKICH LICZEBNIKÓW
FORMAL PROPERTIES OF POLISH NUMERALS
FORMALE EIGENSCHAFTEN DER POLNISCHEN ZAHLWÖRTER

typ liczebnika type of numeral Art des Zahlworts	przypadek case Kasus	liczba number Numerus	rodzaj gender Genus	deprecjatywność depreciation (deyirilization) Minderschätzung
liczebniki główne	+	–	+	+ *
liczebniki zbiorowe	+	–	–	–
liczebniki ułamkowe	+	–	+	–
liczebniki porządkowe	+	+	+	+
liczebniki wielorakie	+	+	+	+
liczebniki wielokrotne	+	+	+	+
liczebniki mnożne	+	+	+	+

* Ta kategoria przysługuje wyłącznie liczebnikom: *dwa*, *trzy* i *cztery*.

W nowszych opisach gramatycznych tradycyjnie wyróżniane liczebniki porządkowe, wielorakie, wielokrotne i mnożne zalicza się do przymiotników, ponieważ – tak jak przymiotniki – odmieniają się one przez przypadki, liczby i rodzaje (a także deprecjatywność). Za liczebniki – na podstawie kryterium gramatycznego – uznaje się natomiast jedynie te wyrazy, które deklinują się przez przypadki i rodzaje (ale nie przez liczbę, która jest dla nich kategorią klasyfikującą). Do tak rozumianej klasy liczebników należą zatem tylko liczebniki główne i zbiorowe, a także ułamkowe (z których we współczesnej polszczyźnie, jak już wspomniano, zachowały się jedynie trzy: *ćwierć*, *pół* i *półtora*, przy czym wskazane kategorie fleksyjne są w ich przypadku całkowicie lub częściowo zneutralizowane).

Pod względem znaczeniowym liczebniki główne i zbiorowe nie różnią się od siebie – zarówno jedne, jak i drugie oznaczają liczbę obiektów (przedmiotów, zwierząt, ludzi). Te dwie grupy liczebników odznaczają się natomiast odmienną łączliwością leksykalną, pozostając względem siebie w dystrybucji komplementarnej (uzupełniającej), czyli w pewnych kontekstach używane są wyłącznie liczebniki główne, w innych – zbiorowe. Zgodnie z normą poprawnościową liczebniki zbiorowe łączą się z kilkoma ściśle określonymi klasami rzeczowników. Należą do nich:

- ✓ rzeczowniki rodzaju męskiego odnoszące się do zbiorów różnopłciowych lub prawdopodobnie różnopłciowych (w polszczyźnie wzorcowej powinniśmy zatem używać liczebników zbiorowych także wtedy, gdy nie jesteśmy pewni bądź nie wiemy, czy w grupie, której liczebność podajemy, znajdują się osoby odmiennej płci, np.: *Na pierwszym roku jest około dziewięćdziesięciorga studentów. Trudno powiedzieć, kto weźmie udział w finale; spodziewamy się dziesięciorga uczestników.*);
- ✓ rzeczowniki rodzaju nijakiego zakończone w mianowniku liczby pojedynczej na *-ę* i będące nazwami istot młodych, np. *pisklę*, *prosię*, *kurczę*, *źrebię*, *szczenię*, *diablę*, a także *zwierzę* i *bydlę* (choć nie są – a przynajmniej nie muszą być – młode) oraz *dziecko* (choć nie kończy się na *-ę*);
- ✓ rzeczowniki nazywające pary małżeńskie (i nibymałżeńskie), jak np. *małżonkowie*, *dziadkowie*, *Andrzejowie*, *wujostwo*, *premierostwo*, a także *rodzice*, *nowożeńcy*, *oblubieńcy* – z powodów obiektywnych łączą się raczej tylko z liczebnikiem *oboje*, czasem *dwoje*, bardzo rzadko z innymi;
- ✓ niektóre rzeczowniki typu *pluralia tantum*, nazywające obiekty policzalne (część z nich można poprzedzić słowem *para*), np.: *drzwi*, *grabie*, *nożyce*, *sanie*, *skrzypce*, *państwo* (w znaczeniu osobowym), *zajęcia* (uniwersyteckie), ale też *chrzciny*, *imieniny*, *urodziny* (choć połączenia pluralnych nazw uroczystości z liczebnikami zbiorowymi spotykane są naprawdę rzadko);
- ✓ niektóre inne rzeczowniki: *oko* (w znaczeniu narządu wzroku), *ucho* (w znaczeniu narządu słuchu), *ręka* (jeśli mówimy o rękach tej samej osoby), *rodzeństwo*, por.: *dwoje uszu*, *dwoje oczu*, *dwoje rąk*, *oboje rodzeństwa*.

Ponadto liczebniki zbiorowe spotykamy w kilku s frazeologizowanych połączeniach wyrazowych (w tym w nazwach własnych), por. *doktor obojga praw*, *dzielić włos na czworo*, *dziesięcioro przykazań*, *na dwoje babka wróżyła*, *Królestwo Obojga Sycylii*, *Rzeczpospolita Obojga Narodów*.

Poza ściśle określoną (ograniczoną) łączliwością leksykalną liczebniki zbiorowe charakteryzują się również osobliwą odmianą – w ich formach dopełniacza, celownika, narzędnika i miejscownika pojawia się nietypowe rozszerzenie tematu *-g-*.